

E. Rassin & P.J. van Koppen (2002) Het verhoren van kinderen in zedenzaken. In: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 507-530). Deventer: Kluwer

Het verhoren van kinderen in zedenzaken

Eric Rassin

Peter J. van Koppen

Ter nagedachtenis aan dr. Herman Soppe

Een moeder komt aangifte doen van seksueel misbruik van haar dochter. Zij vertelt dat zij enige weken geleden het vermoeden kreeg dat er met haar dochtertje – zij is acht jaar oud – iets aan de hand was. Het dochtertje sliep slecht, ging plotseling weer in bed plassen en was niet meer zo vrolijk als zij voordien was. Het had haar nogal wat moeite gekost om er enigszins achter te komen wat er aan de hand was. Voor zover dat nu duidelijk was, had de vader van haar beste vriendin twee keer aan haar plassertje gezeten. Dat verbaasde moeder niets, want zij had hem altijd al een rare kwibus gevonden.

In overleg met de Officier van Justitie wordt besloten het dochtertje te verhoren. Dat gebeurt in een speciale verhoorstudio door een daartoe speciaal opgeleide verbalisant. Met horten en stoten vertelt het dochtertje daar in grote lijnen hetzelfde verhaal als haar moeder in de aangifte.

Deze ogenschijnlijk eenvoudige zaak komt in Nederland in allerlei varianten vaak voor, maar zit niettemin vol voetangels en klemmen. Zedenzaken hebben bijzondere kenmerken, zeker zedenzaken waarin het vermeende slachtoffer¹ een kind is. Daarbij komt dat – naast de eisen die gesteld moeten worden aan het verhoren van getuigen in het algemeen – het verhoren van kinderen een speciale vorm van verhoren is waaraan een aantal extra eisen gesteld moet worden. Over het verhoren van kinderen in zedenzaken gaat dit hoofdstuk.

Het uitzonderlijke karakter van zedendelicten

Misdrijven tegen de zeden (strafbaar gesteld in art. 239 e.v. Sr.) vormen in een aantal opzichten een bijzondere categorie, anders dan bijvoorbeeld moord of diefstal. In de eerste plaats gaat het bij zedenzaken om handelingen die niet per definitie onprettig zijn. Die handelingen worden pas een misdrijf door de situatie waarin zij plaatsvinden, de interpretatie die daaraan gegeven wordt of door de leeftijd of hoedanigheid van het slachtoffer. Mede met het oog hierop is een deel van de zedendelicten dan ook slechts vervolgbaar na indiening van een klacht door het slachtoffer.

1. In het vervolg spreken wij steeds over slachtoffer. Daarmee sluiten wij weliswaar aan bij het heersende taalgebruik bij politie en justitie, maar ten tijde van het verhoor is uiteraard steeds sprake van een *vermeend* slachtoffer.

Ten tweede vormen zedendelicten, gezien hun private aard, een gevoelig, door taboes omringd onderwerp. Dit komt in het bijzonder naar voren bij seksueel misbruik van jongeren. In de discussie over seksueel misbruik van jongeren wordt veelal aangenomen dat de angst voor maatschappelijke desintegratie lange tijd in de weg gestaan aan erkenning van het fenomeen seksueel misbruik van kinderen.² De schrikwekkende gedachte dat kinderen door hun ouders of verzorgers seksueel misbruikt kunnen worden, zou lange tijd onuitspreekbaar geweest zijn, omdat zij tornt aan het idee dat het gezin de hoeksteen van de samenleving vormt. Recent onderzoek door Israël's brengt echter nuancering aan in deze opvatting.³ Hij demonstreerde in een archiefonderzoek van dossiers van de Amsterdamse GG&GD dat ook in de jaren vijftig van de vorige eeuw meldingen van seksueel misbruik van kinderen wel degelijk serieus genomen werden.

Het taboekarakter van seksueel misbruik van jongeren komt ook tot uiting in de discussie over prevalentie ervan en over de gevolgen op lange termijn. Hoe vaak seksueel misbruik van jongeren voorkomt, hangt zozeer samen met de manier waarop dat gedefinieerd en gemeten wordt, dat over de prevalentie geen zinnig woord gezegd kan worden. Over de lange termijngevolgen is onlangs heftige discussie ontstaan. Rind en collega's concludeerden op grond van een meta-analyse van onderzoek dat de lange termijngevolgen niet groot zijn.⁴ Het effect van seksueel misbruik op later psychisch welbevinden hangt voorts zo sterk samen met andere slechte gezinsomstandigheden in de jeugd dat niet achterhaald kan worden welke zelfstandige bijdrage seksueel misbruik aan latere psychische problemen levert.⁵

Ten derde brengt de bijzondere aard van zedendelicten tegen kinderen met zich mee dat dit soort delicten bijna per definitie in besloten kring wordt gepleegd. Daardoor zijn er zelden andere getuigen dan het slachtoffer. Andere sporen worden meestal niet gevonden als niet direct na het delict aangifte wordt gedaan. Dat heeft tot gevolg dat bewijsnood welhaast een wezenskenmerk van misbruikzaken is. Indien de getuigenverklaring van het slachtoffer het enige bewijsmiddel is dat de rechter ter beschikking heeft, is veroordeling van de verdachte niet mogelijk op grond van art. 342, lid 3 Sv., dat bepaalt dat één getuigenverklaring niet voldoende is om tot een veroordeling te komen. Dit probleem wordt in de praktijk soms opgelost door de verklaring van een deskundige, die zich in positieve zin uitlaat over de geloofwaardigheid van het slachtoffer, als zelfstandig, tweede bewijsmiddel te hanteren. Deze constructie is inmiddels in het civiele procesrecht door de Hoge Raad geaccepteerd in een arrest van 17 november 1995.⁶

2. Kool (1999).

3. Zie Israël's (2001).

4. Rind, Tromovitch & Bauserman (1998).

5. Zie voor de discussie over het onderzoek van Rind, Tromovitch & Bauserman (1998): Ondersma, Chaffin, Berliner, Cordon, Goodman & Barnett (2001), Dallam, Gleaves, Cepeda-Benito, Silberg, Kraemer & Spiegel (2001) en Rind, Tromovitch & Bauserman (2001). Een vergelijkbare discussie speelde zich in Nederland af nadat Israël's (2001) zijn studie publiceerde over het proefschrift van Draijer (1990).

6. HR 17 november 1995, *NJ* 1996, 666 (*CBCA*, m.nt. 'tH). De Hoge Raad overwoog dat niet kon worden uitgesloten dat 'een deskundigenbericht waarin de mededelingen van een partij aan een nader onderzoek worden onderworpen – onder meer door deze mededelingen in verband te brengen met aan de deskundige bekende, (vervolg)

Ten vierde kan niet worden uitgesloten dat een deel van de beschuldigingen van seksueel misbruik onjuist is. Het besloten karakter van seksueel misbruik brengt niet alleen moeilijke bewijsbaarheid met zich mee, maar maakt het voor de beschuldigde ook lastig om zich tegen onterechte aantijgingen te verweren. Wij zijn zaken tegenkomen waarin onterechte beschuldigingen tijdens het proces van echtscheiding gebruikt werden als strategisch middel in de verdeling van de boedel of de omgangsregeling met de kinderen. Hoe vaak dit voorkomt is moeilijk te beoordelen. Amerikaanse schattingen lopen uiteen van 5 tot 35% van de aangiften.⁷

Herinneringen aan zedendelicten

Gegeven de hiervoor beschreven bewijsschaarste, is het van groot belang dat men in juridische procedures op de accuratesse van verklaringen van jeugdige slachtoffers van zedendelicten kan vertrouwen. Het is vrij nieuw dat wij ons daar zorgen over maken, want tot ver in de twintigste eeuw heerste de opvatting dat kinderen – overigens net als vrouwen – niet in staat zijn om accurate herinneringen te onderhouden en dat ze alleen al daarom per definitie geen accurate verklaringen kunnen afleggen.⁸ Recent onderzoek heeft echter laten zien dat het geheugen van kinderen wel degelijk accuraat is.⁹ Zo bleek in een studie van Leichtman en Ceci dat kinderen in de leeftijd van 3 tot 6 jaar in staat zijn om, zelfs na twee en een halve maand, een correcte beschrijving te geven van een incidenteel bezoek van een onbekende man aan hun klaslokaal.¹⁰ Fivush en Schwarzmüller demonstreerden zelfs dat achtjarige kinderen accuraat konden vertellen over gebeurtenissen die enige jaren eerder plaats hebben gevonden.¹¹ Dit soort onderzoek maakt duidelijk dat er geen redenen zijn om *a-priori* aan te nemen dat verklaringen van kinderen niet accuraat zijn. Niettemin kunnen enkele factoren worden genoemd die herinneringen aan zedendelicten negatief kunnen beïnvloeden.

Op de eerste plaats wordt nogal eens gerapporteerd dat slachtoffers van misbruik zich aanvankelijk niet realiseren dat het om een ernstig misdrijf gaat. Vooral wanneer het misbruik op vroege leeftijd begint, worden seksuele handelingen

6. (vervolg van) in dergelijke gevallen optredende psychische verschijnselen en met hetgeen hem ter zake van dergelijke gevallen uit hoofde van de deskundigheid die hij op zijn vakgebied heeft, bekend is – te zamen met de verklaring van de betrokken partij als getuige voldoende bewijs van de gestelde feiten oplevert.' Dat dit een onverstandig arrest is, heeft één van ons al elders uitgelegd. Zie Van Koppen & Merckelbach (1998). Zie echter ook HR 30 maart 1999, *NJ* 1999, 451 (*Betrouwbaarheid verklaring minderjarig slachtoffer*, m.nt. 'tH: Betrouwbaarheid van verklaring minderjarig slachtoffer is door het hof gegrond op een psychologisch rapport. Gelet op verweer dat volgens deskundigen de door de psycholoog gebruikte methode niet betrouwbaar is, had het hof nader moeten motiveren waarom het zijn beslissing baseerde op dat rapport).
7. Zie Ceci & Bruck (1995) en Poole & Lindsay (1998). Zie voor een bespreking Bruck, Ceci & Hembrooke (1998). Zie in het algemeen voor alle problemen die gepaard gaan met seksueel misbruik zaken van jongeren Ceci & Hembrooke (1988).
8. Baartman (1998).
9. Zie voor een overzicht Ceci & Bruck (1993).
10. Leichtman & Ceci (1995).
11. Fivush & Schwarzmüller (1998).

binnen de gezinssituatie genormaliseerd. In deze gevallen zal het slachtoffer pas op latere leeftijd beseffen dat er sprake was van een misdrijf en zal hij/zij dan de omvang van het misbruik moeten reconstrueren, hetgeen de gedetailleerdheid van de herinnering niet ten goede zal komen.¹²

Zelfs als het slachtoffer herhaald misbruik wél vanaf het begin als zodanig herkend heeft, impliceert dit niet persé dat het gedetailleerde herinneringen eraan onderhoudt. In de psychologische literatuur wordt het geheugen op verschillende manieren onderverdeeld. Eén onderscheid betreft dat tussen episodisch en semantisch geheugen.¹³ In het episodisch geheugen worden concrete herinneringen opgeslagen, zoals de gebeurtenissen die men heeft meegemaakt. In het semantisch geheugen zit kennis die niet (meer) gerelateerd is aan concrete gebeurtenissen, maar kan worden omschreven als algemene kennis; bijvoorbeeld de betekenis van begrippen als kleur, vrede en vertrouwen of hoe men naar Utrecht moet rijden. Het is mogelijk dat de misbruikervaringen van een slachtoffer zo talrijk zijn dat ze op den duur niet meer als concrete herinneringen worden opgeslagen in het episodisch geheugen, maar een geabstraheerde semantische kwaliteit verwerven.¹⁴ Onderzoek naar het geheugen voor herhaalde traumatische gebeurtenissen ontbreekt, maar herhaling staat te boek als de beste manier om concrete herinneringen te verheffen tot semantische kennis.¹⁵ In het dagelijks leven worden talloze handelingen bij herhaling verricht, zoals lopen, afwassen en lezen. Ondanks, of eigenlijk juist door het vanzelfsprekende karakter van deze handelingen, kan men in problemen komen als gedetailleerde vragen worden gesteld als ‘Wanneer waste u voor het eerst af?’, ‘Hoe vaak waste u in totaal af?’ en ‘Wie was daarbij?’ Waar het op neerkomt, is dat gedragingen die veelvuldig voorkomen een algemene betekenis krijgen die ten koste gaat van concrete herinneringen. Dit mechanisme kan ertoe leiden dat een slachtoffer van misbruik allerlei specifieke informatie ontbeert die noodzakelijk is om een precieze omschrijving van concrete gebeurtenissen te geven.

Gemankeerde herinneringen kunnen verder ontstaan wanneer het slachtoffer sterk getraumatiseerd raakt door het zedendelict. Er zijn aanwijzingen dat herinneringen aan gebeurtenissen die als traumatisch worden ervaren verschillen van alledaagse herinneringen. Traumatische herinneringen zijn namelijk vaak combinaties van intense flashbacks enerzijds en een onvermogen tot bewuste reproductie anderzijds.¹⁶ Deze kenmerken worden in de literatuur aan verschillende processen toegeschreven, zoals aandachtsvernauwing tijdens de opslag van de herinnering, herinterpretaties achteraf en verdringing.¹⁷ Er is echter ook onderzoek dat laat zien dat traumatische herinneringen geen of nauwelijks bijzondere kenmerken hebben.¹⁸ Ongeacht het onderliggende mechanisme, blijken herinneringen aan traumatische gebeurtenissen vaak gefragmenteerd en incompleet te zijn.

12. Fivush, Peterson & Schwarzmueller (2002).

13. Zie hierover ook hoofdstuk 19.

14. Zie Fivush & Schwarzmueller (1998).

15. M.K. Johnson, Hashtroudi & Lindsay (1993).

16. Lamers-Winkelmann (1995).

17. Zie over opslag van herinneringen Porter & Birt (2001), over herinterpretaties Shobe & Kihlstrom (1997) en over verdringen M.K. Johnson, Hashtroudi & Lindsay (1993).

18. Zie bijvoorbeeld Markham (1991) en Gudjonsson (1992).

Een laatste en niet te onderschatten bedreiging voor de kwaliteit van herinneringen aan zedendelicten is het tijdsverloop. Het komt nogal eens voor dat kinderen pas jaren na het vermeende misbruik aangifte doen. Deze vertraging is soms te wijten aan angst voor de dader of voor verwachte veranderingen in de leefsituatie wanneer de dader in de gevangenis zou belanden. Sommigen zien deze vertraging als een teken dat de herinneringen aan het misbruik lange tijd verdrongen zijn geweest.¹⁹ Hoe dan ook, hoe langer geleden de zedendelicten plaatsvonden, des te minder accuraat is de herinnering eraan en dus de af te leggen verklaring.

Samengevat is er weinig reden om te veronderstellen dat het geheugen van kinderen zo slecht is dat er nooit sprake kan zijn van een accurate verklaring. Dat neemt niet weg dat herinneringen aan zedendelicten te lijden hebben onder een aantal invloeden, zoals abstractie in geval van veelvuldig misbruik, traumatisering, herinterpretatie achteraf en lange latentieperioden.

Kinderlijke kwetsbaarheden

Dat kinderen in beginsel in staat zijn om een correcte verklaring af te leggen over zedendelicten, betekent nog niet dat ze dat ook daadwerkelijk doen.²⁰ Daartoe zullen ze op een speciale manier moeten worden verhoord. Om het hoe en waarom van dat speciale kindvriendelijke verhoor te begrijpen, is het van belang om stil te staan bij een aantal kenmerken van kinderlijk denken voor zover die afwijken van de volwassen gedachtegang. Om te beginnen, blijken jonge kinderen minder goed dan volwassenen in staat om echte gebeurtenissen te onderscheiden van gefantaseerde gebeurtenissen. Hoe ouder zij worden, hoe beter zij daartoe in staat zijn.²¹ Als kinderen een herinnering aan een zedendelict hebben, is het voor hen moeilijk om na te gaan of die herinnering terug te voeren is naar een echte gebeurtenis of dat ze die gebeurtenis verzonnen hebben. Men spreekt in dit verband van een probleem met *reality monitoring*.²² Nu is er geen reden om te veronderstellen dat kinderen spontaan veelvuldig fantaseren over zedendelicten,²³ maar seksuele fantasieën naar aanleiding van gesprekken met bezorgde ouders over vermeend misbruik of op basis van een film die kinderen hierover hebben gezien, zijn niet uit te sluiten.

Een tweede kenmerk waarmee bij het verhoor van kinderen rekening moet worden gehouden betreft suggestibiliteit.²⁴ Dat is mede van belang omdat kinderen over het algemeen moeite hebben om een treurig verhaal uit zichzelf te vertellen.²⁵ In een verhoor moet de verhoorder dan al snel vragen gaan stellen en elke vraag kan daarbij suggestie inhouden. Kinderen zijn suggestibeler dan volwassenen, hetgeen betekent dat ze zich relatief gemakkelijk allerlei woorden in

19. Wet Verlenging Verjaringstermijn Zedenzaken, *Stb.* 1994, 529. Zie echter hoofdstuk 25.

20. Zie in het algemeen Hughes & Grieve (1980).

21. Eisen & Goodman (1998).

22. Ceci & Bruck (1993).

23. Gudjonsson (1992).

24. Zie over suggestibiliteit ook hoofdstuk 24.

25. Dekens & Van der Sleen (1997).

de mond laten leggen en onjuiste herinneringen laten aanpraten. Dat geldt vooral voor jonge kinderen.²⁶ In theorie is deze verhoogde mate van suggestibiliteit op twee manieren te verklaren. Ten eerste zou het zo kunnen zijn dat kinderen moeite hebben met het toeschrijven van herinneringen aan de juiste bron. Hiervoor werd betoogd dat kinderen problemen ervaren bij het onderscheid tussen fantasie en werkelijkheid. Dat *reality monitoring* probleem zou deel kunnen uitmaken van een meer algemeen onvermogen tot brontracering (ofwel *source monitoring*).²⁷

Wellicht hebben kinderen ook moeite met het onderscheid tussen hun eigen herinnering en het delict zoals de verhoorder het schetst. Uit onderzoek blijkt echter dat dit nogal meevalt en dat de oorzaak van de sterke mate van suggestibiliteit eerder moet worden gezocht in autoriteitsgevoeligheid.²⁸ Kinderen nemen uitspraken van volwassenen voor waar aan, omdat ze tegen die volwassenen opkijken. Kinderen koesteren een aantal opvattingen over hun volwassen gesprekspartners die, zo weten wij, niet altijd terecht zijn. Zo vinden kinderen volwassen indrukwekkend omdat ze groter en sterker zijn en altijd alles beter weten. Kinderen denken dan ook dat volwassenen uitsluitend zinvolle vragen stellen, waarop zij antwoord *moeten* geven. Deze veronderstellingen leiden ertoe dat kinderen hun uiterste best doen om een zinnig antwoord te geven op vragen als 'Is rood zwaarder dan zwart' en 'Is melk groter dan water?'²⁹ Die houding wordt kinderen bij uitstek bijgebracht op school. Daar maken zij constant mee dat een volwassene vragen stelt – zoals 'Wat is de hoofdstad van ons land?' – waarop de volwassene allang het antwoord weet. De taak van het kind is dan om het antwoord te geven dat de onderwijzer al in zijn hoofd heeft. De verhoogde mate van suggestibiliteit blijkt overigens geleidelijk af te nemen tot volwassen niveau rond 11-jarige leeftijd.³⁰

Net zoals de weerstand tegen suggestieve vragen toeneemt naarmate kinderen ouder worden, maken kinderen een aantal andere mentale en lichamelijke ontwikkelingen door die van belang zijn voor de manier waarop ze dienen te worden verhoord. De ontwikkeling van het taalbegrip is een belangrijke factor. Jonge kinderen zijn minder, of in het geheel niet, in staat om moeilijke zinnen te begrijpen. Een vraag als 'Toen je die harde knal hoorde, was je boven in de slaapkamer, maar ben je toen beneden gaan kijken of ben je boven gebleven?', is dan ook uit den boze in een verhoor met een jong kind. Niet alleen de moeilijkheidsgraad van zinnen, maar ook inzicht in concepten en categorieën kan problemen opleveren. Dekens en Van der Sleen geven het volgende voorbeeld. Een kind dat de woorden 'mens' en 'dokter' kent, kan desondanks een ontkenkend antwoord geven op de vraag of het gisteren een mens heeft gezien, terwijl het in werkelijkheid wel degelijk bij de dokter is geweest. Voor dit kind is dokter iets anders dan mens. Het inzicht dat de dokter tevens mens is, is nog te hoog gegrepen.³¹

Verder mag de betekenis van allerlei woorden uiteraard niet zonder meer bekend worden verondersteld bij kinderen. Niet elk kind is bekend met woorden als penis, vagina en gemeenschap. Soms zijn kinderen wel in staat om geslachts-

26. Verhofstadt-Denève, Vyt & Van Geert (1991).

27. M.K. Johnson, Hashtroudi & Lindsay (1993).

28. Gudjonsson (1992).

29. Hughes & Grieve (1980).

30. Gudjonsson (1992).

31. Dekens & Van der Sleen (1997).

delen en hun functie te begrijpen, maar kennen ze die onder andere namen, zoals 'plasser', 'pielemuisje', 'pipi', of 'slangetje' en 'vies doen', respectievelijk. De verhoorder doet er daarom goed aan zich in het begin van het verhoor van de aanwezige kennis te vergewissen en zijn taalgebruik daarop af te stemmen.

Hans Crombag wees ons op een pregnant voorbeeld van een verhoor waar dit mis ging in een zaak waarin hij als getuigendeskundige optrad. In dat verhoor kwam aan de orde dat vader 's avonds laat op de kamer van zijn dochtertje kwam, voordat hij zelf ging slapen. De verhoorder vroeg aan het dochtertje: 'Had hij toen kleren aan?', waarop het dochtertje antwoordde: 'Nee.' De verbalisant concludeerde daaruit dat haar vader dus naakt was. Voor het dochtertje betekende 'pyjama aan' echter ook 'geen kleren aan'.

In het algemeen kan worden gezegd dat het bevattingsvermogen van kinderen sterk toeneemt in de eerste tien levensjaren. Deze constatering impliceert dat het bevattingsvermogen in de eerste jaren beperkt is.³² Een aardig voorbeeld van de mentale ontwikkeling vormt het vermogen om zich in anderen te verplaatsen. Dit vermogen – in jargon *theory of mind* genoemd – kan bij kinderen worden gemeten door het volgende verhaal te vertellen, ondersteund met tekeningen van het voorval.

'Anne en Sally zitten in een kamer waarin een kartonnen doos en een rieten mand staan. Sally stopt haar knikker in de mand en gaat de kamer uit. Als Sally weg is, neemt Anne de knikker uit de mand en stopt hem in de doos. Nu komt Sally de kamer weer binnen. Waar gaat Sally haar knikker zoeken?'

Het antwoord ligt voor de hand: in de mand, maar pas vanaf ongeveer 4 jaar zijn kinderen in staat om deze vraag correct te beantwoorden. Jongere kinderen denken dat Sally meteen in de doos zal kijken. Zij snappen nog niet dat zichzelf weliswaar weten dat de knikker in de doos zit, maar dat Sally dat niet weet.³³ Dat een *theory of mind* onmisbaar is voor het afleggen van een samenhangende verklaring behoeft geen betoog. Toch kan een aantal aandoeningen (zoals autisme) het verwerven van een *theory of mind* met meerdere jaren opschorten of zelfs in het geheel beletten.³⁴

Kortom, bij het verhoren van kinderen moet men rekening houden met een aantal beperkingen. Voorbeelden van dergelijke beperkingen zijn de versterkte suggestibiliteit, het bescheiden taalbegrip en het onvermogen tot abstract denken. Hoe jonger het te verhoren kind, des te meer zal rekening moeten worden gehouden met deze beperkingen. Enig inzicht in de ontwikkelingspsychologie is voor verhoorders van kinderen daarom geen overbodige luxe.

Kindvriendelijk verhoren

Het voorgaande overziend, kan worden geconcludeerd dat er een behoorlijke last op de schouders van de kindverhoorder rust. De verbalisant moet rekening houden met een groot aantal psychologische kenmerken van het kind en ook met het feit dat het gespreksonderwerp gevoelig is en met taboes omgeven, waar-

32. Verhofstadt-Denève, Vyt & Van Geert (1991).

33. Baron-Cohen, Leslie & Frith (1985).

34. Baron-Cohen, Leslie & Frith (1985).

door het kind terughoudend zal zijn. Vanwege deze specifieke vaardigheden besteedde de politie in het verleden verhoren van kinderen regelmatig uit aan externe deskundigen, veelal psychotherapeuten.³⁵ Hoewel zulke therapeuten meestal wel over voldoende kennis en vaardigheden beschikten om contact te leggen met het te verhoren kind, had deze uitbesteding ook een belangrijk nadeel: zij waren en zijn veelal onvoldoende bekend met de regels van de juridische arena. Een politioneel verhoor verschilt op een aantal cruciale punten van een therapeutisch interview. De politieverhoorder is, bij voorkeur in één gesprek, op jacht naar feitelijke informatie. Zijn opstelling is zakelijk of zelfs afstandelijk. Een therapeut daarentegen is niet op zoek naar feiten, maar naar gevoelens, die niet persé verbaal, maar ook non-verbaal kunnen worden gecommuniceerd, bijvoorbeeld door gelaatsuitdrukkingen of huilen. De therapeut is niet zakelijk, maar empathisch, niet erop gericht om alles zo snel mogelijk op te lossen, maar is, of lijkt althans, bereid tot zoveel gesprekken als nodig om de klachten in kaart te brengen.³⁶

Mede vanwege deze moeilijk te verevenen kenmerken van politionele en therapeutische interviews,³⁷ heeft men rond 1990 besloten om verhoren van kinderen niet meer door derden te laten verrichten, maar zoveel mogelijk door politiemensen. Sindsdien bestaat bij het Instituut voor Criminaliteitsbeheersing en Recherchekunde (ICR, voorheen de Rechercheschool) te Zutphen een cursus in het verhoren van kinderen, waarin men bekend wordt gemaakt met relevante ontwikkelingspsychologische aspecten en waarin de benodigde gespreksvaardigheden worden ontwikkeld.³⁸

Jeugdige slachtoffers van zedendelicten worden niet alleen door speciaal opgeleide verhoorders ondervraagd, ook vindt het verhoor plaats in een speciale kindvriendelijke verhoorstudio. Hoewel niet elk politiebureau over een dergelijke studio beschikt, is er minstens één in elk ressort. De studio bevat een verhoorkamer die is ingericht als een soort kinderkamer: er is allerlei speelgoed aanwezig. De door de inrichting gecreëerde huiselijke sfeer beoogt het kind zich op zijn gemak te laten voelen, opdat het vrijelijk zal durven praten. Naast de verhoorkamer bevindt zich een regiekamer van waaruit het verhoor via een éénrichtingspiegel kan worden gevolgd. In de regiekamer bevinden zich tenminste een regisseur en de onderzoeksleider, die de verhoorder tijdens een eventuele pauze in het verhoor van advies kunnen dienen. De regisseur draagt zorg voor de audio- en video-opname van het verhoor. Deze opname dient verschillende doelen. Ten eerste wordt de opname gebruikt om de verklaring van het kind achteraf woordelijk uit te schrijven. Verder kan de opname zo vaak men wil worden geraadpleegd in geval van onduidelijkheden, hetgeen opnieuw horen van het kind overbodig maakt. Op de derde plaats maakt de opname het mogelijk (voor de rechter of een deskundige) om de kwaliteit van het verhoor te beoordelen. En tenslotte lukt het met name jongere kinderen vaak slecht om iets verbaal te beschrijven. Zij doen het dan voor. Op enkel een geluidsband of in een proces-verbaal is dat uiteraard niet te zien; op een videoband wel.

35. Dekens & Van der Sleen (1997).

36. Zie hierover hoofdstuk 25; S.A. Greenberg & Shuman (1997) en Rassin & Merckelbach (1999).

37. De concrete problemen die daarbij ontstonden, worden besproken in Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1994, hoofdstuk 14).

38. Dekens & Van der Sleen (1997).

De combinatie van speciaal opgeleide verhoorders en kindvriendelijke verhoorstudio's beoogt te bewerkstelligen dat kinderen enerzijds volledige verklaringen afleggen, die anderzijds geen – door de verhoorder gesuggereerde – onjuiste elementen bevatten.

Geboden voor de kindvriendelijke verhoorder

Om het verhoor van een vermoed jeugdig slachtoffer van een zedendelict succesvol te maken, zijn er enkele richtlijnen die de verhoorder in acht moet nemen. Op de eerste plaats dient het kind zorgvuldig op het verhoor te worden voorbereid. De verhoorder moet duidelijk maken dat hij/zij iemand is die bij de 'kinderpolitie' werkt. Verder krijgt het kind een korte rondleiding door de verhooren regiekamer, waarbij wordt vermeld dat het verhoor vanuit de regiekamer wordt gevolgd en dat er opnamen worden gemaakt. Ook moet het doel van het verhoor worden uitgelegd.

Bij dat laatste dient men echter voorzichtig te werk te gaan en niet vooruit te lopen op hetgeen het kind gaat verklaren. Een uit het leven gegrepen voorbeeld van hoe het niet moet is de verbalisant die vooraf tegen het kind zegt dat het verhoor bedoeld is 'om uit te vinden wat die smerige oom Johnny voor viezigheden met jou gedaan heeft.'³⁹ Verhoorders mogen trachten dit soort sturende opmerkingen te vermijden, maar kunnen niet altijd voorkomen dat anderen, zoals de ouders, op dergelijke wijze het kind voorbereiden. Zo kwam een van ons in een verhoor van het kind haar mededeling tegen dat ze na het verhoor met mama een Barbie-pop ging kopen want dat had mama beloofd als zij alles zou vertellen wat haar oom met haar 'joni' had gedaan.

Na kennismaking met de verhoorder en de verhoorstudio, geeft de verhoorder omstandig uitleg over het te voeren gesprek. In het bijzonder moet het kind duidelijk worden gemaakt dat de verhoorder niet bij het gebeurde aanwezig was en dat het daarom heel belangrijk is dat het kind alles wat het zich herinnert ook daadwerkelijk vertelt. Ook is het van belang het kind attent te maken op de mogelijkheid dat de verhoorder domme vragen stelt of vragen waarop het kind het antwoord niet weet. Als het kind een vraag niet kan beantwoorden, mag het dat eerlijk zeggen. Indien het een vraag niet begrijpt, mag het dat eveneens zeggen. Ook wanneer de verhoorder een verkeerde samenvatting geeft van wat besproken is, moet het kind dit aangeven. Dit soort informatie beoogt het kind te beschermen tegen eventuele suggestieve vragen en aldus tegen het afleggen van onjuiste verklaringen.⁴⁰

Voordat over het vermeende zedendelict wordt gesproken, is het dikwijls nodig om het ijs te breken. Dit kan door eerst over school, sport, of hobby's te praten. De verhoorder kan desgewenst ook gebruik maken van de spelmogelijkheden die de verhoorstudio biedt. Hij doet er dan verstandig aan duidelijk af te spreken dat eerst één of twee spelletjes worden gedaan en dat daarna een serieus gesprek zal plaatshebben. Eén en ander samenvattend, kan worden gezegd dat een kindvriendelijke verhoorder veel tijd moet investeren in de aanloop naar het daadwerkelijke verhoor. Het tonen van geduld is dan ook een eerste vuistregel.

39. Hans Crombag, persoonlijke mededeling.

40. Dekens & Van der Sleen (1997).

Als tweede vuistregel moet neutraliteit worden genoemd. Het uitgangspunt mag niet zijn dat het verhoor duidelijkheid moet verschaffen over het zedendelict, maar veeleer dat er zal worden achterhaald *ofer* sprake is geweest van een zedendelict. Als de verhoorder al bij aanvang van het verhoor specifieke informatie over de betreffende casus heeft vernomen en op basis daarvan bepaalde verwachtingen heeft over wat het kind zou moeten vertellen, spreekt men van een *interviewer bias*.⁴¹ Een vooringenomen verhoorder zal onvermijdelijk naar een bepaald eindresultaat toewerken door allerlei suggestieve vragen te stellen en door belastende uitspraken kritiekloos te accepteren. Een dergelijke bias gaat nogal eens gepaard met de neiging – in jargon *confirmation bias* genoemd – de vragen te richten op het verkrijgen van informatie die het vermoeden bevestigt, niet te vragen naar aspecten die met dat vermoeden in strijd zouden kunnen zijn en het belang ervan te onderschatten als zulke informatie niettemin in een verhoor voorkomt.⁴²

Een neutrale verhoorder is kritischer en zal bijvoorbeeld met enige regelmaat benadrukken dat het kind alleen moet vertellen wat het zich zelf herinnert en niet wat anderen hem misschien hebben ingefluisterd. Een manier om neutraliteit te bevorderen is de verhoorder relatief onwetend aan het verhoor te laten beginnen. Maar omdat bij zo'n 90% van de gevallen waarin kinderen worden verhoord een verdenking van een zedendelict bestaat, kan van absolute neutraliteit geen sprake zijn. Ontbreken van gedetailleerde kennis kan echter voorkomen dat de verhoorder opent met een suggestieve zin in de trant van: 'Ik heb begrepen dat je hier bent om te vertellen over je stiefvader die allerlei vervelende dingen heeft gedaan'.⁴³

Als derde richtlijn geldt dat de verhoorder zijn taalgebruik moet afstemmen op dat van het kind. Daarbij moet allereerst worden gedacht aan het stellen van eenvoudige en open vragen zoals 'Wat zag je?', 'Wat voelde je?' en 'Wanneer gebeurde dat?'. Open vragen zijn gemakkelijk te begrijpen en zijn bijna per definitie niet suggestief, Voorbeelden van suggestieve en niet suggestieve vragen zijn weergegeven in tabel 1.

Suggestieve informatie tijdens verhoren kan meer of minder in het oog lopende vormen aannemen en meer of minder ernstig zijn. De minst in het oog lopende vorm bestaat eruit dat tijdens een verhoor of tijdens opeenvolgende verhoren dezelfde vraag (meermalen) wordt gesteld. In het herhalen van een vraag ligt de suggestie besloten dat het eerder gegeven antwoord onjuist was en dat de ondervrager dat uit andere bron weet. Het ondervraagde kind weet dan dat het met een ander, 'beter' antwoord moet komen. Als het nieuwe antwoord vervolgens door de ondervrager wordt geaccepteerd – zo niet uitdrukkelijk geprezen – dan weet het kind daardoor wat dus 'de waarheid' was, want een volwassene en met autoriteit beklede volwassene in het bijzonder zal het toch wel weten en geen onwaarheid spreken.

De meest in het oog lopende vorm van suggestie tijdens verhoren is natuurlijk wanneer de ondervrager zelf het antwoord geeft en van de ondervraagde slechts bevestiging vraagt. Een tussenvariant is dat in de gestelde vragen informatie, die de ondervrager uit andere bron heeft of alleen maar voor waarschijnlijk houdt, aan de ondervraagde wordt overgedragen. Op die wijze vormt de ondervrager in

41. Bruck, Ceci & Hembrooke (1998).

42. Horner, Gruyer & Kalter (1993).

43. Bruck, Ceci, Francoeur & Renick (1995).

aanzienlijke mate de van de ondervraagde verkregen informatie, die vervolgens geheel aan de ondervraagde wordt toegeschreven, zowel door de ondervrager als door de ondervraagde. Dan is het risico bij zowel de ondervrager als de ondervraagde groot van wat in de vakliteratuur 'bron-amnesie' heet: men weet niet meer (precies) uit welke bron kennis stamt. En opnieuw speelt speciaal bij jeugdigen de autoriteit van de ondervrager een belangrijke rol: kinderen geloven politiegagenten op hun woord.

Tabel 1: Suggestieve en niet-suggestieve vragen. Naar Endres (1997).

Soort vraag	Voorbeeld
<i>Weinig suggestief</i>	
Open vragen	'Wat gebeurde er?', 'Wat zag je?'
Identificatie vragen	'Hoe laat was het?'
Selectie vragen	'Was het een man of een vrouw?'
Ja-nee vragen	'Zei hij iets?'
<i>Sterk suggestief</i>	
Leidende vragen met premisse	'Stak hij het gestolen geld in zijn zak?'
Geïmpliceerde beschrijving en evaluatie	'Hoe hard rende hij toen je hem de winkel uit zag vluchten?'
Geïmpliceerde verwachting	'En toen riep het slachtoffer zeker om hulp?'
Incomplete lijst	'Was het een rode of een zwarte auto?'
Druk om te conformeren (sociale vergelijking)	'A zag dat ... . Heb jij dat ook niet gezien?'
Benadrukken van woorden of zinnen en intonatie	'Jij hoorde de schoten, nietwaar?'
Vervolgvragen met suggestieve inhoud	'Nu je eindelijk toegeeft dat hij je wel heeft aangeraakt: waar was dat precies?'
Herhaling van vragen	'Ben je daarvan echt zeker? Ik zal het nog eens vragen: ... .'
Negatieve feedback	'Maar dat moet je je toch herinneren!'
Positieve feedback	'Ik vind het heel knap dat jij dat allemaal durft te vertellen.'
<i>Dreigen en beloven</i>	
	'Als je niet precies vertelt wat er gebeurde, zijn we hier nog wel even bezig.'

Een speciaal geval doet zich voor wanneer de ondervrager informatie overdraagt die hij zegt van andere met naam genoemde getuigen verkregen te hebben. Is die andere getuige de ondervraagde sympathiek, dan bestaat het risico dat de ondervraagde alleen omwille van die sympathie zich aan die andere getuige conformeert.⁴⁴ Is die andere getuige de ondervraagde antipathiek of wordt hij door de ondervrager als onsympathiek, onbetrouwbaar of zelfs leugenachtig voorge-

44. Zie daarover: Garven, Wood, Malpass & Shaw (1998).

steld, dan kan daarin voor de ondervraagde een extra reden liggen om die andere getuige tegen te spreken of te beschuldigen.

Het uitspreken door de ondervrager van een oordeel over de persoon van bij de zaak betrokkenen, in het bijzonder de verdachten, is een ernstige ondervragingsfout. Het maakt het voor de ondervraagde moeilijk om iets negatiefs te zeggen over een door de ondervrager als sympathiek en geloofwaardig voorgestelde persoon of zo iemand tegen te spreken, en wel heel gemakkelijk om over een door de ondervrager als onsympathiek en leugenachtig voorgestelde persoon belastende mededelingen te doen of die persoon tegen te spreken.

Het is moeilijk om tijdens een verhoor een vraag te stellen waarin geen enkele informatie over gebeurtenissen of personen besloten ligt. Alleen wanneer de verhoorde zich kan beperken tot de vraag 'Vertel eens wat er gebeurd is,' waarna de ondervraagde op eigen kracht zijn/haar verhaal vertelt ('vrije productie'), kan men er zeker van zijn dat de bron van de verkregen informatie de ondervraagde zelf is. De openingsvraag 'Vertel eens wat X met je gedaan heeft,' bevat al de suggestie dat het X was die iets gedaan heeft en dat wat hij gedaan heeft waarschijnlijk niet pluis was.

Enkele andere, in het bijzonder voor kinderen, risicovolle verhoortechnieken noemen wij slechts kort. Een kind dat verklaart zich iets niet te herinneren vragen om er nog eens goed over na te denken, krijgt gemakkelijk het karakter van een uitnodiging tot fantaseren. Het kind daarbij laten tekenen of schrijven kan de fantasie van het kind stimuleren.⁴⁵ Eveneens risicovol is wat in de vakliteratuur *differential reinforcement* wordt genoemd.⁴⁶ Dat bestaat erin dat de ondervrager niet neutraal op verkregen antwoorden reageert, maar met goedkeurende opmerkingen bij volgens de ondervrager goede (verdachte belastende) mededelingen, en met afkeurende opmerkingen bij volgens de ondervragende foute antwoorden.

In de vakliteratuur is uitvoerig gedocumenteerd dat de versturende effecten van de beschreven ondervragingsmethoden zich zowel bij volwassenen als bij kinderen kunnen voordoen, met dien verstande dat kinderen als getuigen aan de invloed ervan minder weerstand kunnen bieden naarmate zij jonger zijn. Worden zulke fouten tijdens verhoren daadwerkelijk en herhaaldelijk gemaakt, dan heeft dat twee gevolgen. Ten eerste, bij volgende gelegenheden is aan de vorm van de mededelingen van de ondervraagde niet meer te zien welke elementen de werkelijkheid weerspiegelen en welke ingeplant of verzonnen zijn. In ieder geval bleken 'professionals in the field of child development, mental health, and forensics' niet meer in staat dat onderscheid te maken, zo rapporteren onderzoekers.⁴⁷ Ten tweede, hebben deze verschijnselen zich eenmaal voorgedaan, dan zijn hun gevolgen meestal blijvend: bij volgende verhoren krijgt men van de getuigen te horen wat men er eerder per ongeluk heeft ingestopt. Komt die informatie in een volgend verhoor dan uit het verhoorde kind zelf, dan verkrijgt die daardoor een schijn van authenticiteit die haar niet toekomt.

45. Daarover: Loftus & Ketcham (1994, p. 160 e.v.).

46. Zie Garven, Wood & Malpass (2000).

47. Bruck & Ceci (1999, p. 432).

Verboden voor de kindvriendelijke verhoorder

De hiervoor genoemde geboden voor de verhoorder zijn erop gericht om een sfeer te creëren waarin het kind zich vrij voelt om alles wat het zich herinnert te rapporteren. Daarnaast kan een aantal verboden worden geformuleerd die tot doel hebben om te voorkomen dat de benodigde vertrouwelijke sfeer teniet wordt gedaan en om het afleggen van onjuiste verklaringen tegen te gaan.

Uit het gebod om een neutrale houding aan te nemen kan een aantal specifieke verboden worden gedestilleerd. Het eerste en belangrijkste verbod houdt in dat de verhoorder de gewenste antwoorden op zijn eigen vragen niet mag suggereren. Zoals in het voorgaande werd betoogd, zijn kinderen, meer dan volwassenen, suggestibel. De kans dat ze in reactie op een suggestieve vraag het gesuggereerde antwoord geven, terwijl dat antwoord niet in overeenstemming is met de werkelijkheid, is reëel. Suggesties kunnen verschillende vormen aannemen. Zo kan de ondervrager een verbaasd gezicht trekken als het kind iets vertelt, hetgeen het kind het gevoel geeft dat zijn verhaal niet wordt geloofd. Verder kan de verhoorder zich in negatieve zin uitlaten over de verdachte, waardoor het kind de indruk krijgt dat de verhoorder blijkbaar geïnteresseerd is in dat soort negatieve uitlatingen. Bij het stellen van gesloten vragen ('ja/nee') en meerkeuzevragen dreigt altijd het gevaar van suggestie, vooral wanneer het kind zelf voorafgaand geen melding heeft gemaakt van de in de vraag geïmpliceerde informatie. Het gaat ook verkeerd als een vraag waar het kind al een antwoord op heeft gegeven, wordt herhaald.⁴⁸ Dat geeft aan het kind de boodschap dat het antwoord de eerste keer 'fout' was.

Hierna volgen enkele voorbeelden van suggestieve vragen. Deze voorbeelden zijn afkomstig van verbatim verslagen die de eerste auteur ter bestudering zijn toegezonden door advocaten van verdachten tegen wie deze verslagen als bewijs zijn gebruikt. De fragmenten zijn, met uitzondering van de namen, letterlijk overgenomen uit twee verbatim verslagen. Een verhoor betrof een 9-jarig meisje dat in 1999 in een kindvriendelijke verhoorstudio werd gehoord, het andere kindvriendelijke verhoor stamt uit 1997 en betrof een 11-jarig meisje. In beide gevallen ging het om vermoed seksueel misbruik.

V(erhoorder): En die meneer, je beschreef hem eh blank of zwart dat weet je niet he. Hij had korte haren, zwarte haren zei je. En had die nog een oorbelletje in of zo?

K(ind): Ik geloof het wel.

[...]

V: Dus Eric heeft jou geslagen. Deed hij dat vaak?

K: Ja, elke dag.

[...]

V: Die kamer van Eric, daar staat zeker ook een bed?

K: Ja.

V: Ja, en is het daar ook op gebeurd?

K: Ja.

V: En heeft hij ook met andere dingen van zijn lijf aan jouw poesje gezeten? Met zijn handen? Wat heeft hij met zijn handen aan jouw poesje gedaan?

K: Voelen.

48. Moston (1987).

Wanneer de bovenstaande dialogen in een regulier proces-verbaal moeten worden verwerkt, zal dat leiden tot de conclusie dat de dader een oorbel draagt, dat Eric het slachtoffer vaak heeft geslagen, onder meer op het bed en dat hij het slachtoffer heeft aangerand. Uit dat proces-verbaal valt dan niet meer af te leiden of het slachtoffer spontaan tot deze verklaringen is gekomen of dat die door de verhoorder werden voorgelegd. Wie gesloten vragen stelt, loopt verder het risico slachtoffer te worden van bepaalde typisch kinderlijke antwoordtendenties. Zo beantwoorden sommige kinderen elke gesloten vraag met 'ja',⁴⁹ terwijl andere, in geval van meerkeuzevragen, bij voorkeur het laatste alternatief kiezen. Een mogelijk voorbeeld van dat laatste was te vinden in een van de voornoemde verslagen:

V: En is hij met zijn hand ook nog in je kruis geweest of alleen eraan?

K: Eraan.

V: Dan zat hij op de rand van je bed en dan zei die dat jij moest doen wat hij zei. Deed hij dan je onderbroek weggooien of wegleggen?

K: Wegleggen.

Zonder het kind opnieuw te verhoren, is het onmogelijk om te achterhalen of hier sprake is van oprechte antwoorden, of dat het kind – de vraag niet goed begrijpend – steeds het laatstgenoemde alternatief herhaalde.

Behalve gesloten vragen, dient ook herhaald vragen te worden vermeden. Bij volwassenen geldt dat het bij herhaling spreken over een bepaalde gebeurtenis veelal leidt tot het herinneren van meer details, vergeleken bij het eerste gesprek.⁵⁰ Bij kinderen bestaat echter het gevaar dat het tweede verhoor wordt gemisinterpreteerd als teken dat de verklaring die tijdens het eerste verhoor werd afgelegd niet wordt geaccepteerd en dat het kind daarom nu iets anders moet vertellen. Dit misinterpretatiegevaar is nog groter wanneer een vraag binnen één verhoor herhaaldelijk wordt gesteld, vooral wanneer het een meerkeuzevraag betreft, omdat dan het andere alternatief al is aangedragen. Ook van de effecten van herhaalde vragen waren in de genoemde verslagen voorbeelden te vinden:

V: Hadden ze nog iets gebruikt? Kon je iets aan hun merken?

K: Nee.

V: Begrijp je wat ik bedoel?

K: Iets van drugs of alcohol bedoel jij.

V: Ja. En hadden ze zoiets gebruikt toen die avond?

K: Ja.

[...]

V: Hoe vaak is dat dan gebeurd, één of twee keer?

K: Eén keer.

V: Eén keer maar?

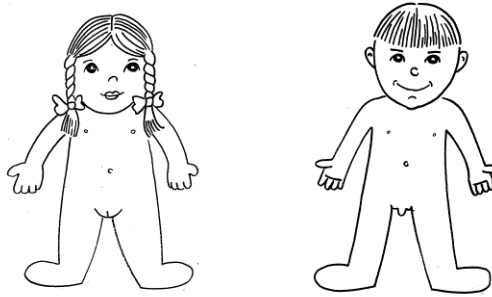
K: Nee, twee keer.

Een laatste verbod betreft het hebben van te hoge verwachtingen. De verhoorder moet zich realiseren dat het relaas van het kind vaak niet de vorm van een kant

49. Zie voor een bespreking van deze zogenaamde 'ja'-routine Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1994, hoofdstuk 14).

50. Turtle & Yuille (1994).

en klare belastende verklaring aanneemt. Het kind is zich veelal niet bewust van het grote belang van zijn verklaring en is daarom wellicht minder gemotiveerd dan de verhoorder wenst. Als het kind weinig spraakzaam is, dreigt het risico dat de verhoorder selectief gaat bekrachtigen, hetgeen betekent dat hij slechts dan complimentjes geeft wanneer het kind iets belastends vertelt. De kans bestaat dan dat het kind meer belastende uitspraken gaat doen, niet vanwege de juistheid van die uitspraken, maar uitsluitend met het oog op het ontvangen van meer complimentjes (bijvoorbeeld 'Heel dapper dat je dat durft te vertellen').⁵¹

Figuur 1: Voorbeelden van anatomisch correcte tekeningen (alleen de voorzijde is weergegeven).

Een dubieuze manier om een zwijgend kind aan te moedigen is spelen met anatomisch correcte poppen. Dat dergelijke poppen het gesprek over het zedendelict daadwerkelijk faciliteren, is betwist.⁵² Bovendien is niet uit te sluiten dat het poppenspel uitnodigt tot fantasie en aldus tot het afleggen van onjuiste verklaringen. Sinds een uitspraak van de Hoge Raad uit 1989, waarin wordt gesteld dat de resultaten van poppenspelverhoren niet zonder meer als bewijs mogen worden geaccepteerd, is deze methode uit de gratie.⁵³ De anatomisch correcte pop is inmiddels vervangen door de anatomisch correcte tekening (zie figuur 1).⁵⁴ Dat het gebruik van dergelijke tekeningen tot betere resultaten leidt dan het gebruik van poppen, is echter nog niet vastgesteld. Figuur 1 maakt overigens duidelijk dat de benaming anatomisch correcte tekening wat misleidend is en enkel slaat op de aanwezigheid van geslachtsorganen.

Een laatste gevaarlijke ijsbreker is geleide imaginatie. Uitgangspunt bij deze therapeutische techniek is dat kinderen die het moeilijk vinden om over de desbetreffende gebeurtenis te praten, daar wellicht minder problemen mee zullen hebben als het gesprek de vorm krijgt van vertellen over een fantasie. De verhoorder zegt dan iets in de trant van: 'Het gaat nu even niet om wat er gebeurd is, maar *stel* dat er iets akeligs met jou gebeurd *zou zijn*, wat zou dat dan kunnen zijn, wie zou dat gedaan kunnen hebben, waar en wanneer?' Op die manier wordt het kind uitgenodigd om een belastende verklaring bij elkaar te fantaseren, in de

51. Bruck, Ceci & Hembrooke (1998).

52. Bruck, Ceci, Francoeur & Renick (1995).

53. HR 28 februari 1989, *NJ* 1989, 748 (*Poppenspel*, m.nt. 'tH onder HR 14 maart 1989, *NJ* 1989, 747). Deze keer wordt het arrest wel door deugdelijk onderzoek gesteund. Zie Bruck, Ceci, Francoeur & Renick (1995) en G.S. Goodman, Quas, Bulkley & Shapiro (1999).

54. Zie ook Butler, Gross & Hayne (1995).

hoop dat het in werkelijkheid het meegemaakte zedendelict beschrijft. Het evidente gevaar van deze methode is dat de lezers van het proces-verbaal, maar ook het kind zelf, in een later stadium niet meer in staat zijn om fantasie en werkelijkheid te onderscheiden.⁵⁵

Kindvriendelijke verhoorders dienen zich te onthouden van suggestie. Gesloten vragen moeten zoveel mogelijk worden vermeden. Herhalen van vragen kan een vertekende invloed op het antwoord hebben. Tot slot moet de verhoorder niet ten koste van alles trachten het kind tot afleggen van een verklaring te brengen. Als een kind zich na enkele duidelijke uitnodigingen nog steeds niet bereid toont om een verklaring af te leggen, dan moet de verhoorder zijn toevlucht niet zoeken in dubieuze technieken om het kind alsnog aan de praat te krijgen. Het kind mag, net als iedere andere getuige, niet onder druk worden gezet. Een weigering tot het afleggen van een verklaring moet worden gerespecteerd, hoe frustrerend dat ook is voor de verhoorder.

Bijzondere eisen aan het studioverhoor

De verhoorder van het kind ziet zich voor het probleem geplaatst dat hij of zij zelden de eerste is die met het kind over de vermeende gebeurtenissen praat; zo ook in het voorbeeld waar wij dit hoofdstuk mee begonnen. Het is eerder regel dan uitzondering dat bijvoorbeeld de ouders al uitgebreid met het slachtoffer hebben gesproken en dat hun 'verhoor' van overheersende invloed is geweest op het verhaal van het kind of dat verhaal zelfs geheel hebben bepaald.⁵⁶ Ouders maken zich minder druk om suggestieve vragen dan om wat hun kind overkomen zou kunnen zijn.

Dergelijke 'verhoren' door ouders of verzorgers kunnen door de politie moeilijk voorkomen worden, want zij gebeuren meestal voordat haar aandacht op de zaak wordt gevestigd. De gesprekken met anderen kunnen een aantal belangrijke effecten hebben gehad op de verklaring van het kind, waarmee tijdens het studioverhoor rekening gehouden moet worden. Ten eerste kan het verhaal geheel verzonnen zijn. Ouders willen soms graag een verklaring voor het afwijkende gedrag van hun kind en blijven daarover net zolang tegen het kind doorzeuren tot het, gevoed door de vragen, met een afdoende verklaring komt, die vervolgens resulteert in een aangifte. Ten tweede kan het verhaal door de eerdere gesprekken drastisch gewijzigd zijn; bijvoorbeeld erger gemaakt. Ten derde kan weliswaar sprake zijn van seksueel misbruik, maar wordt onder de druk van een ouder een ander dan de werkelijke dader beschuldigd. Dat laatste gebeurt bijvoorbeeld als de nieuwe vriend van moeder de dader is, het kind uit loyaliteit dat niet tegen moeder durft te zeggen en vervolgens het verhaal ontstaat dat tijdens de weekenden bij vader – de ex-man van moeder – het misbruik heeft plaatsgevonden.

Hoe de vork precies in de steel zit, wordt zelden duidelijk uit de aangifte die aan het studioverhoor voorafging. De moeder die vaak aangifte doet, is zich zelden bewust van de sterke invloed die eerdere gesprekken op het kind kunnen hebben gehad. Om die reden moet in het studioverhoor *altijd* rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat het verhaal van het kind in eerdere ge-

55. Bruck, Ceci & Hembrooke (1998).

56. Zie als een voorbeeld het geval van Tony Herrerez dat, als de gevolgen niet zo triest waren geweest, nogal hilarisch is en beschreven werd door Loftus & Ketcham (1991).

sprekken is ontstaan of vervormd. Daartoe zou de verbalisant een aantal maatregelen moeten nemen die jammer genoeg niet op het ICR worden onderwezen. Ten eerste is het een cruciale kunstfout om anderen dan de verbalisanten bij het gesprek aanwezig te laten zijn. Van een kind kan immers niet worden verwacht dat het in aanwezigheid van bijvoorbeeld moeder een ander verhaal vertelt dan in eerdere gesprekken met moeder gevormd is. Ten tweede moet de verhoorder zo goed mogelijk eerdere gesprekken van het kind in kaart brengen. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren door tegen het einde van het verhoor vragen te stellen als: ‘Met wie heb je hier eerder over gesproken?’ en ‘Wat vond [die persoon] daarvan?’ Ten derde moeten altijd alternatieve scenario’s onderzocht worden en dus aan het kind – ook bij voorkeur tegen het einde van het verhoor – vragen gesteld worden over de relatie met de nieuwe vriend van moeder.

Tot slot melden wij nog enige juridische kwesties die ons steeds in verhoren van kinderen opvallen. Het studioverhoor is bedoeld om verdere verhoren door bijvoorbeeld de rechter-commissaris of ter terechtzitting te voorkomen en de praktijk is dat het kind ook vrijwel nooit opnieuw wordt verhoord. Dat zou ons inziens implicaties moeten hebben voor het verhoren van die kinderen. Ten eerste heeft het kind verschoningsrecht als de verdachte bijvoorbeeld zijn vader is. Dat betekent dat het kind niet op vragen hoeft te antwoorden en daarvoor ook geen reden voor hoeft op te geven (art. 217 Sv.). Als het kind zou worden verhoord door een rechter-commissaris heeft die de plicht om de getuige daarop te wijzen.⁵⁷ De politie is niet verplicht om hetzelfde te doen in het opsporingsonderzoek en wijst bij het begin van het studioverhoor het kind ook nooit op zijn verschoningsrecht. Ten tweede wordt het kind niet onder ede gehoord. Als het kind op de zitting zou getuigen, zou dat wel moeten gebeuren. Het zou daarom voor de hand liggen om het kind onder ede te horen.⁵⁸ Ten derde vindt in de regel het studioverhoor plaats voordat er een verdachte is; het verhoor dient er immers toe om vast te stellen of er een misdrijf werd gepleegd en zo ja door wie. Nu het studioverhoor bedoeld is als een eenmalig verhoor van het kind, wordt daarmee aan de verdediging het recht ontnomen om het kind vragen te stellen. Dat schept voor de verhoorder in ieder geval de plicht zich in de positie van de toekomstige verdediging in te leven en de vragen voor te leggen die de advocaat van de verdachte mogelijk relevant zal vinden. Welke implicaties precies aan deze drie punten gegeven moeten worden, laten wij aan de juridische fijnproever over.

Het bepalen van geloofwaardigheid I: CBCA

In het voorgaande werd benadrukt dat zedenzaken vaak worden gekenmerkt door bewijschaarste, hetgeen betekent dat de getuigenverklaring van het jeugdige slachtoffer dikwijls het belangrijkste bewijs is. In dat geval is het uiteraard essentieel dat op de juistheid van die verklaring kan worden vertrouwd. Gedragswetenschappers hebben zich gebogen over de vraag of en hoe de geloofwaardig-

57. Vergelijk echter Corstens (1995, p. 126).

58. Hier kan een analogie gevonden worden in de regeling bij getuigenverhoor door de rechter-commissaris. Ook de rechter-commissaris is niet verplicht getuigen te beëdigen, maar kan dat wel doen als bij voorbaat duidelijk is dat de getuige niet op de zitting zal worden gehoord. Zie Corstens (1995, p. 310).

heid van een getuigenverklaring kan worden achterhaald. In de literatuur wordt gesteld dat men bij het bepalen van geloofwaardigheid grosso modo op twee manieren te werk kan gaan.⁵⁹ Ten eerste is dat geprobeerd door op het non-verbale gedrag van de getuige te letten, zoals handbewegingen, oogcontact en zwen- ten. Ten tweede zou dat kunnen gebeuren door een inhoudelijke analyse te maken van de afgelegde verklaring.⁶⁰

In geval van verklaringen van vermoedelijke jeugdige slachtoffers van zeden- delicten heeft met name de tweede aanpak een grote vlucht genomen. Het uit- gangspunt is daarbij dat waarheidsgetrouwe verklaringen een aantal kenmerken bezitten die niet zijn terug te vinden in verzonnen verklaringen. Omdat deze ver- onderstelling met name naar voren is gebracht door de Duitse psycholoog Un- deutsch, spreekt men in dit verband van de Undeutsch-hypothese.⁶¹ In de loop der jaren hebben Duitse psychologen de Undeutsch-hypothese uitgewerkt tot 19 criteria.⁶² Deze criteria worden geacht veelvuldig aanwezig te zijn in ware verkla- ringen, maar zelden in verzonnen verklaringen. Wanneer men een verklaring taxeert aan de hand van de desbetreffende criteria, met het oog op het vellen van een oordeel over geloofwaardigheid, wordt gesproken van een *criteria-based con- tent analysis*, kortweg CBCA. In Nederland wordt CBCA regelmatig toegepast.⁶³

De 19 criteria worden weergegeven in tabel 2.⁶⁴

Bij het toepassen van de criteria staan twee veronderstellingen centraal. Op de eerste plaats dat kinderen, vanwege hun beperkte mentale capaciteiten, niet in staat zijn om bepaalde elementen te verzinnen. Bij deze zogenaamde ‘cogni- tieve’ factor moet worden bedacht dat een kind dat *niet* slachtoffer is geworden van een zedendelict, maar daarover *wel* een (gelogen) verklaring aflegt, niet in staat zal zijn om een gedetailleerd verhaal te vertellen (criterium 3), waarin aller- lei ogenschijnlijk irrelevante zijlijnen zijn opgenomen (criteria 7-11). De verkla- ring van een liegend kind zal dus laag scoren op dit soort criteria. Een extreem voorbeeld van de cognitieve component van CBCA is het geval waarin een man die verdacht wordt van verkrachting van een meisje, ontkent dit kind ooit eerder te hebben gezien. Stel nu dat het meisje een correcte en gedetailleerde beschrij- ving kan geven van een tatoeage die de verdachte op een weinig toegankelijke

59. Vrij (1998b).

60. De derde weg is natuurlijk de meest koninklijke: het vergelijken van een verklaring van een getuige met het overige bewijsmateriaal dat in de zaak is gevonden. Als dat in voldoende mate aanwezig is, zijn bijzondere psychologische methoden in het geheel niet nodig.

61. Undeutsch (1967).

62. Steller & Köhnken (1989).

63. Soppe (1995).

64. De CBCA wordt nogal eens bij een volwassene gebruikt. Dat is omstreden, want de CBCA is expliciet ontwikkeld voor het beoordelen van verklaringen van kinderen in zaken van seksueel misbruik. Niettemin is er een aantal studies dat toepassing bij volwassenen demonstreert, maar zonder problemen is dat geenszins, nu die toepassing nog lang niet het experimentele stadium is ontstegen. Ruby & Brigham (1997, p. 729) schrijven daarover: ‘A third theoretical issue concerns the possible use of the CBCA for evaluating the statements of older children and adults. Several experiments using the CBCA on adults have been successful in demonstrating its use, suggesting that the use of the technique may be expanded.’ Bovendien is het de vraag of daarbij alle criteria wel relevant zijn. In ieder geval veronderstelt toepassing van de CBCA een zekere graad van naïviteit over seksueel misbruik die meestal alleen bij kinderen jonger dan 12 jaar wordt aangetroffen.

plaats heeft, bijvoorbeeld in de schaamstreek. In dat geval heeft de verdachte iets uit te leggen: hoe zou het meisje aan deze kennis gekomen zijn, anders dan door een eerdere ervaring? Met andere woorden: zoiets kan het meisje niet verzonnen hebben (criteria 8 en 19). De tweede veronderstelling die in de CBCA-criteria verweven zit, is dat liegende kinderen hun verklaring zo zullen voorbereiden dat deze, naar hun eigen mening, geloofwaardig overkomt. Deze 'motivationale' factor behelst onder meer dat liegende kinderen op een vooraf bestudeerde, gladde (en dus niet-spontane) manier hun verhaal zullen vertellen (criteria 2 en 14). Verder zullen ze beducht zijn om hun eigen relaas op welke manier dan ook in twijfel te trekken – terwijl waarheidsprekers geacht worden dat wél regelmatig te doen. Een liegend kind zal daarom zelden of nooit zeggen dat het iets vergeten is, dat het betwijfelt of zijn herinnering op alle punten correct is, dat het enig begrip kan opbrengen voor de dader, of dat het zelf meer had kunnen doen om het delict te voorkomen (criteria 15-18).

Tabel 2: De 19 criteria van de criteria-based content analysis (CBCA).

1	Logische structuur.
2	Ongestructureerde, spontane reproductie.
3	Vermelding van een groot aantal relevante details.
4	Inbedding in ruimere context.
5	Beschrijving van non-verbale interacties.
6	Beschrijving van verbale interacties.
7	Vermelding van onverwachte complicaties.
8	Vermelding van ongewone details.
9	Vermelding van niet-relevante details.
10	Vermelding van niet-begrepen details.
11	Verwijzing naar relevante, maar externe gebeurtenissen.
12	Verwijzing naar de eigen mentale toestand.
13	Verwijzing naar de mentale toestand van de dader.
14	Spontane correcties.
15	Toegeven bepaalde dingen niet meer te herinneren.
16	Twijfel aan de eigen verklaring uiten.
17	Zichzelf beschuldigen, of neerhalen.
18	Rechtvaardigen van de dader.
19	Vermelding van details die exclusief, specifiek zijn voor de betreffende gebeurtenis.

Wanneer onderzoekers de CBCA-criteria toepassen op een groot aantal verklaringen van kinderen die allen de opdracht hadden gekregen om zowel een ware als een gelogen verklaring af te leggen over bijvoorbeeld een bezoek aan de tandarts, blijkt dat ware verklaringen inderdaad op een aantal criteria hoger scoren dan gelogen verklaringen. Een vergelijkbaar resultaat werd gerapporteerd door Raskin en Esplin, die de criteria toepasten op 40 verklaringen van vermeende slachtoffers van misbruik. Twintig van die verklaringen waren hoogstwaarschijnlijk waar, gegeven dat er ondersteunende bewijsmiddelen waren, terwijl de

andere helft van de verklaringen waarschijnlijk verzonnen was, aangezien ze strijdig waren met andere bewijsmiddelen.⁶⁵ Kortom, zowel in experimenteel simulatieonderzoek, als in veldstudies zijn aanwijzingen gevonden voor de juistheid van de Undeutsch hypothese.⁶⁶

Niettemin is er nogal wat kritiek mogelijk op CBCA en is forensische toepassing ervan problematisch te noemen.⁶⁷ Daarbij moet bedacht worden dat het vergelijken van grote aantallen ware en verzonnen verklaringen iets anders is dan de taak waarvoor de getuigendeskundige zich ziet geplaatst, wanneer de rechter hem vraagt een oordeel te vellen over de geloofwaardigheid van een individuele verklaring. In dat laatste geval dringen zich allerlei methodologische vragen op, zoals wanneer is aan een criterium voldaan (wat is bijvoorbeeld een groot aantal details, criterium 3) en aan hoeveel en welke criteria moet worden voldaan om te kunnen spreken van geloofwaardigheid? In de praktijk worden ad hoc verschillende maatstaven aangelegd, hetgeen de CBCA reduceert van een gestandaardiseerd instrument tot een naar eigen inzicht van de deskundige liberaal te gebruiken richtlijn.⁶⁸

Het grootste bezwaar tegen forensische toepassing van CBCA is de matige diagnostische accuratesse van deze techniek. Met name het hoge percentage vals positieve oordelen is problematisch, dat wil zeggen dat veel onware verklaringen toch voldoen aan CBCA-criteria en daarom voor waar worden aangezien. In sommige onderzoeken bleek het gebruik van CBCA te resulteren in niet minder dan 65 procent of zelfs 92 procent vals-positieven. Het is dus bijna veilig om te zeggen dat CBCA leidt tot de conclusie dat 'elke' verklaring geloofwaardig is.⁶⁹ Het nemen van vals positieve beslissingen is in deze context overigens vrij normaal, omdat mensen van nature geneigd zijn om elkaar te geloven. Onze stelregel is dat anderen in beginsel de waarheid spreken, tenzij ze een onmiskenbare reden hebben om te liegen. Waarheid spreken is regel, liegen is uitzondering.⁷⁰ Deze basale *truth bias* wordt versterkt door CBCA, omdat dit een techniek is die zoekt naar indicaties voor geloofwaardigheid. Dergelijke indicaties zijn echter snel gevonden, ook in gelogen verklaringen. Een leugen die een vloeiend begin en einde heeft (en dat is bijna altijd zo) voldoet bijvoorbeeld al snel aan criterium 4 (inbedding in ruimere context).

Het bepalen van geloofwaardigheid II: alternatieve scenario's

Het toepassen van CBCA berust op de veronderstelling dat kinderen bepaalde elementen niet in hun verklaring kunnen (cognitieve factor) of willen (motivationale factor) opnemen, wanneer het om een gelogen verhaal gaat. Deze veronderstelling behoeft nuancering. Om te beginnen zijn kinderen vrij snel (al vanaf

65. Raskin & Esplin (1991).

66. Ruby & Brigham (1997).

67. Rassin, Merckelbach & Crombag (1997).

68. Ter illustratie: onlangs traden wij op als contra-experts in een zaak waarin een therapeute tot het oordeel geloofwaardig was gekomen omdat de verklaring van haar cliënte aan één CBCA-criterium voldeed.

69. Ruby & Brigham (1997).

70. Vrij (1998b).

ongeveer 7-jarige leeftijd) in staat om hun leugens zo te brengen dat ze wel aan CBCA-criteria voldoen. Vandaar dat toepassing van CBCA succesvoller is naarmate het kind jonger is.⁷¹ Maar ook verklaringen van jonge kinderen kunnen blijkens CBCA geloofwaardig zijn, terwijl ze in werkelijkheid op onwaarheden berusten. Om dit te verduidelijken kan worden gekeken naar het eerder genoemde onderzoek van Leichtman en Ceci. In dat onderzoek draaide het om een kort geënceneerd bezoekje van ene Sam Stone aan verschillende kleuterschoolklassen. In totaal namen 176 kinderen, in de leeftijd van 3 tot 6 jaar, deel aan het onderzoek. Er waren vier verschillende condities. In de controleconditie kwam Sam Stone het klaslokaal binnen, groette de leraar, liep even rond in het lokaal en maakte enkele opmerkingen, waarna hij het lokaal weer verliet. Tien weken later werden de kinderen op een correcte en neutrale manier ondervraagd over dit bezoek. In de andere drie condities werd hetzelfde stramien gevolgd, maar werden de kinderen op verschillende manieren beïnvloed. Kinderen in de suggestie conditie werden na Sam's bezoek 4 weken lang wekelijks op een suggestieve manier ondervraagd ('Heb jij gezien of Sam die teddybeer per ongeluk of expres liet vallen?'). In de stereotypeconditie werden aan Sam voorafgaand aan diens bezoek allerlei negatieve kenmerken toegedicht. Zo vertelden stagiaires dat Sam bij hen op bezoek was geweest en per ongeluk een Barbie-pop had vernield. Tot slot was er een gecombineerde suggestie en stereotype conditie, waarin kinderen aan beide manieren van beïnvloeding werden blootgesteld. Bij de analyse van de verklaringen die de kinderen na 10 weken aflegden, bleek dat kinderen in de controle conditie een adequate beschrijving van Sam's bezoek gaven. Een aantal kinderen in de andere condities had echter hardnekkige pseudo-herinneringen ontwikkeld. Zo waren ze ervan overtuigd geraakt dat Sam tijdens zijn bezoek allerlei speelgoed had vernield. Deze pseudo-herinneringen bleken resistent tegen relativerende opmerkingen van de ondervrager ('Heb je dat écht gezien, of denk je dat dat zo gegaan is?'). De funeste effecten van de suggestieve technieken waren het sterkst in de gecombineerde conditie. Verder bleek dat jongere kinderen sterker waren beïnvloed dan hun oudere medeproefpersonen. Vervolgens werden video-opnamen van de uiteindelijke verhoren aan een groot aantal therapeuten en onderzoekers voorgelegd, met de vraag of zij een oordeel konden geven over de geloofwaardigheid van de desbetreffende verklaring. Het bleek dat de deskundigen de onware verklaringen even, of zelfs in sterkere mate, geloofwaardig achtten als de accurate verklaringen.

Dit onderzoek maakt duidelijk dat een correct verhoor weliswaar een voorwaarde is, maar geen garantie biedt voor het verkrijgen van een accurate verklaring. Verder blijkt dat beïnvloeding van kinderen voorafgaand aan het verhoor kan resulteren in zo sterke pseudo-herinneringen, dat de uiteindelijke verklaring heel natuurlijk aandoet en derhalve als geloofwaardig wordt beoordeeld. CBCA beperkt zich tot de analyse van de uiteindelijke verklaring en negeert cruciale informatie over al hetgeen heeft plaatsgevonden in de aanloop naar het officiële verhoor. Met andere woorden: een geloofwaardig ogende verklaring kan berusten op waarheid, maar kan net zo goed volledig onwaar zijn. De deskundige die een goed gefundeerd oordeel wil vellen over geloofwaardigheid moet zich daarom niet beperken tot de inhoudelijke kenmerken van de verklaring, maar

71. Ruby & Brigham (1997).

moet ook retrospectief nagaan hoe de verklaring tot stand is gekomen. Daarom is het van essentieel belang dat de deskundige over het gehele dossier kan beschikken en niet slechts over de desbetreffende verklaring.

De vraag die het onderzoek van de deskundige richting moet geven is dan of er aanwijzingen zijn voor alternatieve scenario's,⁷² zoals pseudo-herinneringen (als gevolg van externe invloeden of tijdsverloop), mogelijke redenen om te liegen, onjuiste interpretaties, complotten, onjuiste verklaringen als gevolg van ondeugdelijke verhoren, of verkeerde weergave van de verklaring in het proces-verbaal. Dit kan worden achterhaald door in kaart te brengen in hoeverre de te onderzoeken casus afwijkt van een ideaal scenario. Onder ideaal scenario dient hier te worden verstaan een geval waarin bijvoorbeeld een kind dat wordt mishandeld door een volwassene onmiddellijk naar huis gaat en dit aan zijn moeder vertelt. Meteen daarna gaat de moeder met het kind aangifte doen en het kind wordt nog diezelfde dag correct verhoord in een kindvriendelijke studio. Een dergelijk scenario is ideaal in de zin dat het aantal foutenbronnen zeer beperkt is. Er is nauwelijks tijd geweest om het kind te beïnvloeden. De enige oorzaak van fouten is dat het kind liegt of de gebeurtenis verkeerd interpreteert. De praktijk is meestal anders. Een slachtoffer van misbruik praat daar niet gemakkelijk over en het duurt enige tijd voordat een en ander aan het licht komt. Voordat het kind vakkundig en officieel wordt verhoord, hebben talloze derden (ouders, vrienden, welzijnswerkers en dergelijke) met het kind gesproken over het vermeende misbruik. Het moge duidelijk zijn dat de regels der kunst in die gesprekken niet altijd even streng worden nageleefd. De gesprekspartners zijn vooral gericht op 'het eruit krijgen'. Als het vermeende slachtoffer zwijgt, wordt dit niet geïnterpreteerd als teken dat er blijkbaar niets te vertellen valt, maar als signaal dat het kind zich schaamt en dat de ondervrager daarom nog beter zijn best moet doen. De teneur van dit soort informele gesprekken is er waarschijnlijk geen van 'wees vooral terughoudend met het uitspreken van beschuldigingen en overdrijf niet', maar veeleer een waarin uitspraken worden gedaan als: 'Die X is een viespeuk. Wat heeft hij allemaal met je gedaan? Heeft hij je verkracht? We gaan hem aangeven, die kinderverkrachter.' Het zijn precies deze suggesties die aan de basis kunnen liggen van pseudo-herinneringen.⁷³

Overigens moet worden opgemerkt dat in de literatuur wordt geadviseerd om toepassing van CBCA te combineren met het inventariseren van alternatieve scenario's. Het zoeken naar alternatieve scenario's wordt dan aangeduid met de term *Validity Checklist*. CBCA en de *Validity Checklist* vormen tezamen de zogenaamde *Statement Validity Analysis*. Het doel van de *Validity Checklist* is dat de deskundige nagaat wat de kwaliteit van het verhoor was en of bepaalde persoonlijkheidskenmerken van de getuige bijzondere aandacht verdienen. Soppe voegt toe: 'Hierbij wordt ook uitdrukkelijk aandacht besteed aan mogelijke argumenten pro en contra de alternatieve hypothesen dat de verklaring niet teruggaat op seksueel misbruik, maar het product is van fantasie, leugen of verkeerde interpretaties.'⁷⁴ Helaas moet worden geconstateerd dat deskundigen in de praktijk

72. zie over alternatieve scenario's in het algemeen Crombag & Wagenaar (2000).

73. Bruck, Ceci & Hembrooke (1998); zie ook N.M. Nierop & Van den Eshof (2001a) en N.M. Nierop & Van den Eshof (2001b).

74. Soppe (1995, p. 264).

de Validity Checklist nogal vaak laten voor wat het is en zich uitsluitend concentreren op CBCA.⁷⁵ Maar zelfs in geval van gelijke aandacht voor CBCA en alternatieve scenario's, kan het trekken van een conclusie over geloofwaardigheid problemen opleveren. De beoordelaar ziet zichzelf namelijk geconfronteerd met een ondoenlijke afweging, zoals 'In casu zijn er 7 CBCA-criteria van toepassing, maar ik heb ook ontdekt dat de getuige een motief heeft om te liegen.' Daarom verdient het de voorkeur om uitdrukkelijk aandacht te besteden aan alternatieve verklaringen en slechts dan de inhoud van de verklaring als indicatie voor geloofwaardigheid op te vatten, wanneer deze details bevat die de getuige op geen enkele andere manier dan door eigen waarneming kan hebben vernomen, zoals een tatoeage in de schaamstreek van de verdachte.

Deze aanpak impliceert dat de deskundige ervan uitgaat dat de te beoordelen verklaring waar is, totdat hij een sterke alternatieve verklaring ontdekt. Dit betekent dat de deskundige in het 'gunstigste' geval concludeert dat 'in het onderhavige geval geen redenen kunnen worden gegeven om aan de geloofwaardigheid te twijfelen'. Het meest kritische oordeel luidt dat degene die een oordeel over geloofwaardigheid vroeg er goed aan zou doen aandacht te besteden aan de mogelijke (opgesomde) alternatieve verklaringen. Dit uitgangspunt voorkomt dat de deskundige zijn competenties overschrijdt door ongefundeerd te rapporteren dat een verklaring (min of meer waarschijnlijk) geloofwaardig is. Het hoeft niet te betekenen dat hij per definitie kritischer is dan wanneer hij op zoek gaat naar argumenten voor geloofwaardigheid, omdat hij zelf kan beslissen wanneer hij een alternatieve verklaring sterk genoeg vindt om te worden vermeld. Opgemerkt kan worden dat de hier voorgestelde aanpak een doelbewust zoeken naar ontkrachtende informatie impliceert. Dit betekent echter niet dat daarmee de kans op vals positieve oordelen tot nul wordt gereduceerd. Het blijft immers mogelijk om op een zodanige manier te liegen of te manipuleren dat het dossier geen indicaties in die richting bevat.

Conclusie

Een kind dat slachtoffer wordt van een zedendelict zal daar zelden vrij en uitvoerig over spreken. Schaamte, angst en verbale en mentale beperkingen beletten dit. Bovendien zijn herinneringen aan traumatische gebeurtenissen vaak gemankeerd, ongeacht of het een eenmalige aanranding betreft of langdurig misbruik. Dat neemt niet weg dat kinderen in beginsel in staat zijn om een waarheidsgetrouwe verklaring over een zedendelict af te leggen. Daartoe is het dan wel nodig dat het kind vakkundig wordt verhoord, door een speciaal daarvoor opgeleide politiefunctaris en in een speciale verhoorstudio. Bij het verhoren van kinderen moet vooral worden bedacht dat zij, in vergelijking met volwassenen, in hoge mate suggestibel zijn, dat hun taalbegrip beperkt is en dat hun mentale vermogens, al naar gelang hun leeftijd, nog niet ten volle tot ontwikkeling zijn gekomen. Een goed verhoor met het oog op een adequate verklaring is van groot belang als bedacht wordt dat de af te leggen verklaring nogal eens het enige of voornaamste bewijsmiddel is.

75. Ruby & Brigham (1998).

Om diezelfde reden is het bepalen van de geloofwaardigheid van een verklaring van essentieel belang. Hoewel de jurist die een gedragsdeskundige benadert met de vraag naar de geloofwaardigheid van een verklaring waarschijnlijk hoopt op een ondubbelzinnig antwoord, is zo'n antwoord meestal onmogelijk. De ware toedracht van een gebeurtenis is vaak niet meer te achterhalen. De deskundige kan slechts argumenten aanreiken. Hoewel de verleiding groot is, mag hij zich daarbij niet beperken tot de verklaring zelf. De meeste aandacht moet uitgaan naar de totstandkoming van de belastende verklaring. De deskundige heeft daarbij een negatieve invalshoek: uitgangspunt is geloofwaardigheid, maar de deskundige gaat vervolgens naarstig op zoek naar contra-indicaties. Mochten dergelijke contra-indicaties worden gevonden, dan vermeldt de deskundige die in zijn rapport aan de opdrachtgever. Deze aanpak is bescheidener dan die waarbij de deskundige zich ronduit uitspreekt voor of tegen geloofwaardigheid, maar dergelijke boute stellingnamen zijn in de meeste gevallen onverantwoord. Juristen, maar ook gedragswetenschappers zelf, dienen ervoor te zorgen dat ze de verwachtingen over de gedragswetenschappelijke inbreng niet te hoog spannen.

Aanbevolen literatuur

- Bruck, M., Ceci, S.J. & Hembrooke, H. (1998). Reliability and credibility of young children's reports. *American Psychologist*, 53, 136-151.
- Ceci, S.J. & Bruck, M. (1995). *Jeopardy in the courtroom: A scientific analysis of children's testimony*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Dekens, K.M.K. & Van der Sleen, J. (1997). *Handleiding Het kind als getuige: Theorie en praktijk van het verhoor*. Den Haag: VUGA uitgeverij BV.
- Eisen, M.L., Quas, J.A. & Goodman, G.S. (2002). *Memory and suggestibility in the forensic interview*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Rassin, E. (2001). Het bepalen van geloofwaardigheid: De methode van de alternatieve scenario's. *De Psycholoog*, 36, 348-355.
- Ruby, C.L. & Brigham, J.C. (1997). The usefulness of the criteria-based content analysis technique in distinguishing truthful and fabricated allegations: A critical review. *Psychology, Public Policy, and Law*, 3, 705-737.